

พื้นที่และเวลาใน ลิลิตนิทราชาคริต : ลักษณะและความสำคัญ¹

ศรัณย์ภัทร์ บุญฮก²

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะของพื้นที่และเวลา และเพื่อวิเคราะห์ความสำคัญของพื้นที่และเวลาในวรรณคดีเรื่อง ลิลิตนิทราชาคริต บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้แนวคิดพื้นที่ (space) และเวลา (time) ผลการวิจัยพบว่า พื้นที่และเวลาปรากฏ 3 ลักษณะ ลักษณะแรก พื้นที่และเวลาในเรื่องถูกสับเปลี่ยนไปมาอย่างฉับพลัน ลักษณะที่สอง ในพื้นที่สำคัญของเรื่องมีการช่วงชิงอำนาจผ่านการปรากฏตัวกับการซ่อนตัว ลักษณะสุดท้าย พื้นที่และเวลาเดิมในเรื่องมีการปรากฏซ้ำ ลักษณะทั้งหมดนี้ นับว่ามีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องและการเสนอแนวคิดในลิลิตนิทราชาคริต 3 ประการ ประการแรก พื้นที่และเวลาที่มีความสำคัญในนำเสนอแนวคิดความหลงใหลกับการตื่นรู้ โดยอาศัยพื้นที่ซึ่งมีลักษณะแตกต่างและเวลาที่เปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันเข้ามาใช้ควบคู่กับการปรากฏซ้ำ ประการถัดมา พื้นที่และเวลาของเรื่องยังเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์และปฏิสัมพันธ์ของตัวละคร การเปลี่ยนแปลงพื้นที่และเวลา การปรากฏและซ่อนตัวได้ส่งผลต่ออัตลักษณ์ของตัวละครและสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจของตัวละครหลายชุด ประการสุดท้าย พื้นที่และเวลานับเป็นเครื่องมือสร้างความซับซ้อนผ่านการสับเปลี่ยนพื้นที่และเวลา พร้อมกับการปรากฏตัวและซ่อนตัว อันทำให้เห็นพฤติกรรมที่น่าซับซ้อนจากความไม่เข้ากันและความเหนือกว่าของตัวละครแต่ละฝ่าย เพื่อเน้นย้ำแนวคิดเรื่องการตื่นรู้ให้ชัดเจน

คำสำคัญ : 1. ลิลิตนิทราชาคริต 2. พื้นที่ 3. เวลา 4. พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “พื้นที่และเวลาใน ลิลิตนิทราชาคริต บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา งบประมาณเงินรายได้มหาวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ 2563

² อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา อีเมล : saranpat.bo@ssru.ac.th

โทร : 02 160 1062 ต่อ 150

Space and time in *Lilit Nithra Chakrit* : characteristics and its significance³

Saranpat Boonhok⁴

Abstract

This research article aims to study the characteristics of space and time and to analyze its significance in King Chulalongkorn's *Lilit Nithra Chakrit*, a Thai literary version of "The Sleeper Awaken" derived from Arabian Night Entertainment, through space and time frameworks. The results show that three dominant characteristics were found. Firstly, space and time were differently and abruptly shifted. Secondly, there were important roles of presence and concealment in varied spaces. Recurrence of two characteristics mentioned earlier was finally demonstrated. These kinds of space and time then lead to three main essential narrated techniques together with presented themes. To begin with, the theme of a shifted space in a sudden time which repeatedly happened was a key role to present the main theme dealing with obsession and awareness. Regarding the identity aspect, the change and the play with presence and concealment in space and time were also related to identifying characters and their power relationship. Lastly, a sense of humour was constructed by space and time expressing an incongruous situation and a superior sense to make fun of characters before highlighting the theme of awareness.

Keywords: 1. *Lilit Nithra Chakrit* 2. Space 3. Time 4. King Chulalongkorn's literary works

³ This article is a part of research project entitled "space and time in *Lilit Nithra Chakrit*, King Chulalongkorn's Literary Work" which was funded by Suan Sunandha Rajabhat University's Budget.

⁴ Lecturer, Thai Section, Faculty of Education, Suan Sunandha Rajabhat University, Bangkok, Thailand.

Email address: saranpat.bo@ssru.ac.th Tel: 02 160 1062 ext. 150

บทนำ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกวีพระองค์สำคัญของชาติ ดังที่ทรงมีพระราชนิพนธ์ขึ้นสำคัญจำนวนมาก *ลิลิตนิทราชาคริต* นับเป็นบทพระราชนิพนธ์หนึ่งซึ่งรู้จักกันในวงกว้าง พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เมื่อปี พ.ศ. 2422 เพื่อนำมาเป็นของขวัญปีใหม่พระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ โดยทรงเก็บความจากนิทานเรื่อง *The Sleeper Awaken* หนึ่งในนิทานอาหรับราตรี หรือ *Arabian Night Entertainment* จากต้นฉบับภาษาอังกฤษมาพระราชนิพนธ์เป็นลิลิต อันประกอบด้วยร้อยและโคลงหลายรูปแบบจำนวนรวมถึง 991 บท จึงนับว่าเป็นพระราชนิพนธ์ร้อยกรองขนาดยาว แต่พระองค์ใช้เวลาพระราชนิพนธ์เพียง 29 วันก็เสร็จสมบูรณ์ (Sajjapun, 2016: 154)

ลิลิตนิทราชาคริต มีเนื้อหาลงสนทนและแปลกไปกว่าวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เล่าถึงพระราชา คือ พระเจ้ากาหลิบซึ่งปลอมพระองค์ลงมาเป็นสามัญชนและทราบความประสงค์ของพ่อค้านาม อาบูหะซัน ว่าเขาอยากเป็นกษัตริย์เพื่อปราบผู้ร้ายในเมือง พระราชาจึงทำตามความประสงค์โดยทรงลอบวางยาสลบและนำตัวอาบูหะซันไปยังพระราชวังเมื่อฟ้าขึ้นในตอนแรกอาบูหะซันยังงุนงง แต่ต่อมาก็หลงคิดว่าตนคือพระราชา เมื่อหมดเวลาหนึ่งวัน พระเจ้ากาหลิบได้ลอบนำอาบูหะซันกลับมาส่งบ้าน แต่เมื่อตื่นขึ้น เขายังหลงว่าตนเป็นกษัตริย์ จนแม่เขามาห้ามปราม ลูกชายยิ่งคลุ้มคลั่งและทุบตีแม่ ชาวบ้านจึงร่วมรุมประณาม ก่อหน้าอาบูหะซันไปลงโทษและขังคุก อาบูหะซันจึงตระหนักว่าตนคงฝันไป ต่อมาภายหลัง พระเจ้ากาหลิบได้ปลอมพระองค์มาพบอาบูหะซันอีกครั้ง และนำตัวอาบูหะซันมายังพระราชวัง เหตุการณ์ครั้งหลังไม่ต่างจากครั้งแรก เพราะอาบูหะซันหลงคิดว่าตนคือองค์กาหลิบ จนกระทั่งพระเจ้ากาหลิบทรงปรากฏพระองค์และเฉลยอุบาย พระองค์ทรงเมตตาอาบูหะซันและพระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์ ทรัพย์สินเงินทอง พร้อมหญิงสาวนามว่า นางนอชาตอลอวัตต์ ข้าราชการบริพารในสมเด็จพระราชินีเป็นภรรยา ทั้งคู่แต่งงานและเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ เวลาผ่านไปทรัพย์สินที่ได้รับก็ร่อยหรอ ทั้งคู่จึงวางแผนเพื่อกราบทูลพระราชาและพระราชินีว่า คู่ครองของตนตาย อาบูหะซันแยกไปกราบทูลพระราชาว่าภรรยาตาย ขณะที่นางนอชาตอลอวัตต์ได้ไปกราบทูลพระราชินีว่าอาบูหะซันตาย อุบายดังกล่าวสร้างความประหลาดใจแก่ทั้งสองพระองค์ว่าผู้ใดตายกันแน่ ทั้งสองพระองค์จึงเสด็จมายังบ้านของอาบูหะซันเพื่อค้นหาความจริง ฝ่ายสองสามีภรรยาต่างตกใจกลัวจึงได้แก่ลงตายและซ่อนตัวอยู่ใต้ผ้าคลุมศพ พระเจ้ากาหลิบทรงเห็นมีพิรุณ จึงออกอุบายว่า หากผู้ใดบอกได้ก่อนว่าใครตายจะมอบทรัพย์สินให้ ทั้งคู่ได้ยินดังนั้นก็ลืมหืมตาและลุกขึ้นมาแย่งตอบความจริงจึงเปิดเผย หากพระเจ้ากาหลิบทรงมองเป็นเรื่องขบขันและไม่ถือโทษโกรธอาบูหะซัน เรื่องราวได้จบลงเพียงเท่านี้

ด้วยลักษณะแปลกใหม่และน่าสนใจหลายด้าน จึงมีการศึกษาวิจัยเรื่อง *ลิลิตนิทราชาคริต* ในหลายแง่มุม อันทำให้เห็นความโดดเด่นของวรรณคดีเรื่องนี้ได้ชัดเจน ตั้งแต่การสืบค้นที่มาของเรื่องนี้ โดยเปรียบเทียบ *ลิลิตนิทราชาคริต* กับต้นฉบับภาษาอังกฤษสำนวนต่าง ๆ หากยังไม่อาจหาข้อสรุปที่ชัดเจน เพียงแต่ทำให้เห็นที่มาของเรื่องชัดเจนยิ่งขึ้น (Burakasikorn, 1970) ขณะที่งานวิจัยอีกส่วนหนึ่งได้ชี้ให้เห็นว่า แม้ต้นเค้าเรื่องนี้จะมาจากนิทานต่างชาติ แต่ผู้พระราชนิพนธ์ได้สอดแทรกความเป็นไทยและชนบทของวรรณคดีไทยโบราณไว้หลายด้าน (Ruengruglikit, 2015) ไม่เพียงแต่ด้านวรรณศิลป์ หากยังหมายรวมถึงด้านการแสดง ซึ่งวรรณคดีเรื่องนี้มีความโดดเด่นเพื่อการแสดงเช่นกัน (Keeranan, 2003) ส่วนด้านเนื้อหาและแนวคิด แม้จะเป็นเรื่องสนุกสนานและขบขัน แต่หากพิจารณาอย่างละเอียดแล้ว *ลิลิตนิทราชาคริต* กลับเสนอแนวคิดที่ลึกซึ้งอันเชื่อมโยงกับแนวคิดทางศาสนา และนับเป็นวรรณคดีคำสอนซึ่งชี้ให้เห็นความหลงและติดในมายาภาพของตัวละครอาบูหะซัน

(Chongstitvatana, 2003) โดยแนวคิดเรื่องการลุ่มหลงและการตีความนับเป็นจุดเชื่อมโยงองค์ประกอบต่าง ๆ ในเรื่องให้เรื่องมีเอกภาพ (Ruengruglikit, 2015) พร้อมกันนี้ เมื่อมองย้อนกลับไปยังผู้ทรงพระราชนิพนธ์แล้ว เชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในเรื่อง ย่อมทำให้เห็นว่า พระเจ้ากาหลิบทรงมีพระจริยาวัตรคล้ายคลึงกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการประพาสต้นเพื่อเยี่ยมเยียนราษฎร การปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวละครเอกจึงได้รับการตีความว่า เป็นการถ่ายทอดความใกล้ชิดและความเมตตาระหว่างกษัตริย์และประชาชน (Yanprateep, 1978) โดยนัยนี้ ลิลิตนิทราชาคริต จึงนับเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการสร้างชาติ (Pupaka, 2010) ขณะที่การเล่นล้อระหว่างความจริงและความลงในเรื่องนี้ก็เสนอแนะทางการเมืองของพระองค์ (Amorntrakul, 2015)

อย่างไรก็ตาม แม้บทพระราชนิพนธ์นี้เป็นวรรณคดีที่รู้จักกันในวงกว้างและมีงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนี้อยู่พอสมควรดังที่กล่าวมา หากน้าสังเกตว่า งานศึกษาส่วนใหญ่มักมุ่งความสนใจไปที่ที่มา ขนบ การประพันธ์ รวมถึงการวิเคราะห์เนื้อหาและแนวคิดซึ่งเน้นพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของตัวละครเอกเป็นหลัก หากผู้วิจัยเห็นว่า ยังมีองค์ประกอบอื่นที่น่าสนใจอีกหลายประการให้ศึกษา หนึ่งในนั้นคือ พื้นที่ (space) และเวลา (time) ซึ่งเป็นแนวคิดทางวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) กล่าวคือ วรรณคดีเรื่องนี้มีกลวิธีสำคัญในสร้างเรื่องราวและปมขัดแย้งต่าง ๆ ที่อาศัยการสลับเปลี่ยนพื้นที่ ได้แก่ บ้านของอาบุญหะชันและพระราชวังของพระเจ้ากาหลิบ ทำให้เกิดการสลับเปลี่ยนตัวละครระหว่างตัวละครเอกทั้งสอง พร้อมกันนี้ แนวคิดเรื่องพื้นที่นี้ยังไม่ได้มองเพียงสถานที่ที่เป็นพื้นที่ทางกายภาพ (physical space) แต่รวมถึงพื้นที่ทางสังคม (social space) ซึ่งพินิจความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวละครในพื้นที่ อีกทั้งมิติของพื้นที่ยังเชื่อมโยงกับมิติของเวลา ช่วงเวลาที่มีผลต่อการกำหนดเงื่อนไขต่าง ๆ ดังที่อาบุญหะชันได้เป็นพระเจ้ากาหลิบหนึ่งวันหนึ่งคืน หรือกระทั่งในตอนท้ายเรื่อง กลอุบายระหว่างอาบุญหะชันและนางนอชาติดลลัดซึ่งไปกราบทูลพระราช/พระราชนิ ก็เป็นกลวิธีสำคัญในการเล่นกับเวลาและพื้นที่เช่นกัน

ด้วยเหตุนี้ พื้นที่และเวลานับเป็นประเด็นหนึ่งซึ่งน่าสนใจในการศึกษา ทั้งในแง่ของลักษณะที่ปรากฏและความสำคัญต่อเรื่องและยังไม่มีพบบงานใดนำแนวคิดนี้มาประยุกต์ใช้ บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ลักษณะของพื้นที่และเวลาที่ปรากฏใน ลิลิตนิทราชาคริต และเพื่อวิเคราะห์ให้เห็นความสำคัญของพื้นที่และเวลาตามมา อันจะช่วยขยายมุมมองในการอ่านวรรณคดีไทยด้วยการประยุกต์ใช้แนวคิดพื้นที่และเวลาจากทฤษฎีตะวันตก และจะนำไปสู่การต่อยอดองค์ความรู้เดิมเพื่อเข้าใจตัวงานให้ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น พร้อมทั้งยังย้อนกลับไปให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะกวีได้ชัดยิ่งขึ้นต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะของพื้นที่และเวลาใน ลิลิตนิทราชาคริต
2. เพื่อวิเคราะห์ความสำคัญของพื้นที่และเวลาใน ลิลิตนิทราชาคริต

สมมติฐานการวิจัย

พื้นที่และเวลาใน ลิลิตนิทราชาคริต บทพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏในหลายลักษณะ เช่น การสลับเปลี่ยนพื้นที่และเวลา การปรากฏซ้ำ ฯลฯ ซึ่งพื้นที่และเวลามีความสำคัญทั้งในการดำเนินเรื่องราวและการนำเสนอแนวคิดของเรื่อง

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยจากการรวบรวม วิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสาร และนำเสนอในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์

กรอบแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยนี้อาศัยการวิเคราะห์ผ่านกรอบแนวคิดเรื่อง “พื้นที่” (space) และ “เวลา” (time) ตามแนววัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) โดยมีรายละเอียดแนวคิดและการประยุกต์ใช้กับวรรณคดี ดังนี้

1. กรอบแนวคิดเรื่องพื้นที่ (space)

เดิมพื้นที่มักได้รับการศึกษาในฐานะพื้นที่เชิงกายภาพ แต่แนวคิดทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ในโลกตะวันตกปลายคริสต์ทศวรรษ 1980 ได้เปลี่ยนแปลงการมองพื้นที่มาสู่แง่มุมนามธรรม โดยไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (Charoensin-o-larn, 2017: 170-175) อธิบายว่า พื้นที่ได้รับการมองใหม่ ไม่ใช่สิ่งหยุดนิ่งตายตัว แต่มีความสลับซับซ้อนและมีความหมายในเชิงนามธรรมแฝงอยู่ นักสังคมศาสตร์เรียกพื้นที่ประเภทนี้ว่า พื้นที่ทางสังคม และปฏิบัติการทางสังคม (social space and social practice) ซึ่งถูกประกอบสร้างขึ้นจากสังคมให้พื้นที่นั้นมีความหมายขึ้นมา ผ่านปฏิบัติการ การใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ (Kaewthep, 2014: 546-547) กล่าวคือ พื้นที่หนึ่ง ๆ อย่างบ้าน โรงเรียน วัด ห้างสรรพสินค้า ฯลฯ ไม่ได้มีเพียงมิติทางกายภาพ แต่มีมิติความหมายในเชิงนามธรรมอยู่ และมีการเปลี่ยนแปลงของความหมายไปตลอด ตัวอย่างเช่น การแบ่งพื้นที่ของบ้านเป็นห้องต่าง ๆ ไม่เพียงเพื่อแบ่งการใช้สอย หากแต่ละห้องมีความหมายแตกต่างกัน ดังเช่นห้องนั่งเล่นเป็นพื้นที่ให้คนต่าง ๆ ได้มาอยู่ร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์กัน ขณะที่ห้องนอนเป็นพื้นที่ส่วนตัวซึ่งไม่อนุญาตให้บุคคลทั่วไปเข้าถึงได้ เนื่องจากพื้นที่ “หน้าบ้าน” อย่างห้องนั่งเล่นมักเป็นพื้นที่สาธารณะ ส่วน “หลังบ้าน” อย่างห้องนอนมักเป็นพื้นที่ส่วนตัว (Barker, & Emma, 2016: 513-514)

ความหมายและปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ไม่ได้ตายตัว เพราะสัมพันธ์กับ “การเมือง” (politics) และ “อำนาจ” (power) ในพื้นที่ คือ ปฏิสัมพันธ์ที่ถูกยึดโยงด้วยความสัมพันธ์ของมนุษย์เข้าไว้ด้วยกัน โดยอำนาจจุลภาคในระดับชีวิตประจำวัน (microphysics of power) เป็นอำนาจที่มีอยู่ แต่คนส่วนใหญ่ไม่รับรู้ และบางครั้งตนเองก็เป็นหนึ่งในกลไกอำนาจนั้น (Panyagaew, 2017: 120-121) พร้อมกันนี้ การให้ความหมายของปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ยังลงลึกไปถึงตัวตนของแต่ละบุคคลหรืออัตลักษณ์ (identity) เพื่อบ่งบอกว่าเราเป็นใคร เหมือนและแตกต่างจากผู้อื่นอย่างไร การนิยามตัวตนเหล่านี้ก็ล้วนแต่เกิดจากการประกอบสร้างทางสังคม การวางตำแหน่งแห่งที่ของตนในสังคม เพื่อกำหนดบทบาทในการแสดงปฏิสัมพันธ์ (Phakdeephasook, 2018: 5-6) ในแง่นี้พื้นที่จึงสัมพันธ์กับอัตลักษณ์ เพราะการนิยามตัวตนของแต่ละบุคคลย่อมต้องเชื่อมโยงกับพื้นที่ เช่น คน ๆ หนึ่งเมื่ออยู่ในพื้นที่บ้าน เขาอาจเป็นพ่อแม่ลูก แต่เมื่อพื้นที่เปลี่ยนเป็นภายนอก พวกเขาอาจกลายเป็นครู แพทย์ ฯลฯ เมื่อเป็นเช่นนั้น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของบุคคลก็แปรสภาพไปเมื่ออยู่ในพื้นที่ที่แตกต่างกัน

สรุปได้ว่า พื้นที่เป็นแนวคิดซึ่งไม่ได้มองพื้นที่ในเชิงกายภาพ หรือมองในฐานะสถานที่ (place) หากเป็นการพิจารณาในเชิงนามธรรม อันสัมพันธ์กับการประกอบสร้างความหมาย ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ ตลอดจนอัตลักษณ์ที่แสดงออกในพื้นที่นั้น ๆ การศึกษาเรื่องพื้นที่จึงเปรียบเหมือนการหันกลับมามอง “ปฏิสัมพันธ์ที่มองไม่เห็น” ทำให้เรามองเห็นมิติของอำนาจ ทั้งการสร้าง ผลิต จัดการ ตลอดจนการควบคุมพื้นที่นั้น ๆ โดยนัยนี้ พื้นที่จึงเป็นสมรภูมิการต่อสู้ทางอำนาจต่าง ๆ ในสังคม (site of struggle)

สำหรับการศึกษาวรรณกรรม จุดหักเหของการศึกษาพื้นที่ (spatial turn) ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ต่อพื้นที่ จากเดิมมักมองว่าเป็นฉาก (setting) หนึ่ง ไปสู่การมองพื้นที่ที่มีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยการมองพื้นที่ในเชิงนามธรรม การประกอบสร้าง การให้ความหมาย ตลอดจนประเด็นเรื่องอำนาจต่าง ๆ เข้ามา (Chotiudompant, 2019: 145) จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า การนำแนวคิดพื้นที่มาวิเคราะห์วรรณกรรมไทยมักพบในกลุ่มวรรณกรรมไทยร่วมสมัย ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นกระแสเดียวกับที่ นิตยชัย ประสานนาม และธีระ รุ่งธีระ สำนวณว่า วงวิชาการไทยนำเอาแนวคิดทางวัฒนธรรมศึกษาอย่างวาทกรรมอำนาจ ภาพแทน มาใช้อย่างแพร่หลายในช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา (Prasarnnam, & Rungtheere, 2014: 576-578) โดยปรากฏการศึกษาประเด็นเรื่องพื้นที่เป็น 2 แนวทาง ได้แก่ การศึกษาปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ และการศึกษาภาพแทน (representation) ของพื้นที่ (Khemakhunasai, 2006-2007: 91) สำหรับแนวทางแรก การศึกษาปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ งานศึกษาจำนวนมากได้โยงปฏิสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับเพศสถานะ (gender) ดังเช่นบทความของวรุณี อุดมศิลป์ ซึ่งวิเคราะห์นวนิยายแนวอีโรติก (erotic) *เรื่องของฉัน ดารา* อันแสดงถึงการเมืองระหว่างเพศในบ้าน (Udomsilpa, 2016) ไม่ต่างจากงานของเสาวณิต จุลวงศ์ ที่ชี้ให้เห็นสำคัญของเพศในพื้นที่บ้านในนวนิยายเรื่อง *แม่เบ๊* (Chunlawong, 2018) ส่วนอีกแนวทางหนึ่ง การมองภาพแทน ของพื้นที่ ปรากฏในงานของพรพันธุ์ เขมคุณาศัย ซึ่งเป็นการมองพื้นที่ที่ละเลกับตัวละครชาวประมง ว่าเกี่ยวข้องกับการช่วงชิงอำนาจ ทั้งเรื่องเพศ สังคมไปจนถึงอำนาจรัฐ (Khemakhunasai, 2006-2007) ส่วนหนังสือของสุรเดช โชติอุดมพันธ์ ซึ่งศึกษาพื้นที่กรุงเทพฯ ที่ปรากฏในวรรณกรรมและภาพยนตร์ร่วมสมัย ยังแสดงให้เห็นถึงภาพแทนของกรุงเทพฯ ที่นำเสนอความลึกลับ ป้างเขมบุคคลและทุนนิยมมีอิทธิพลต่อมนุษย์อย่างยิ่ง (Chotiudompant, 2016)

น่าสนใจว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นสิ่งที่ได้รับการกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้ง โดยเฉพาะประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ซึ่งมาจากชนชั้น เพศ ชาติพันธุ์ ฯลฯ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะเมื่อมองพื้นที่ในวรรณกรรมมากกว่าเพียงด้านกายภาพแล้ว ย่อมทำให้เห็นความสัมพันธ์ในพื้นที่ระหว่างตัวละคร โดยสิ่งที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครต่าง ๆ ก็คืออัตลักษณ์ในพื้นที่นั้น ๆ ดังงานของสหัสโรจน์ กิตติมหาเจริญ เรื่อง *การวิเคราะห์นวนิยายเรื่อง ดรรชนี* ของอิงอรผ่านการมองพื้นที่อันสัมพันธ์กับอัตลักษณ์ของชนชั้นระหว่างเจ้านายกับคนสามัญ การเป็นศูนย์กลางและชนบทอันนำมาสู่ศอกนาฏกรรมของความรัก (Kittimahacharoen, 2017) หรือในงานที่มุ่งศึกษาเรื่องเพศสถานะต่าง ๆ อัตลักษณ์ความเป็นชาย ความเป็นหญิง ก็ล้วนแต่สัมพันธ์กับอำนาจในพื้นที่เช่นกัน ดังเช่นในพื้นที่บ้านที่ชายมักเป็นใหญ่ แต่วรรณกรรมหลายเรื่องก็ได้แสดงถึงการต่อรองอำนาจภายในพื้นที่นั้น ๆ โดยใช้ตัวละครเพศหญิง กล่าวได้ว่า เมื่อศึกษาพื้นที่ในวรรณกรรม อำนาจและอัตลักษณ์นับเป็นประเด็นที่ยึดโยงกับพื้นที่อย่างแนบแน่น

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องพื้นที่ยังไม่ปรากฏอย่างแพร่หลายนักในการวิเคราะห์ตัวบทวรรณคดีโบราณเท่าที่พบมีเพียงงานของธัญญา สังขพันธานนท์ ซึ่งนำพื้นที่มาวิเคราะห์ผ่านมุมมองเชิงนิเวศ (ecocriticism) คือพื้นที่ใน *ไตรภูมิพิภพ* ให้เห็นว่า นรก-สวรรค์ ตลอดจนอสุรกายทวีป เป็นพื้นที่พิเศษแบบหนึ่งซึ่งสะท้อนความเป็นอุดมคติหรือยูโทเปีย (Utopia) (Sangkapantanon, 2013) ส่วนงานของศรัณย์ภัทร์ บุญฮอก ได้วิเคราะห์บทละครพูดเรื่อง *หัวใจนกรบ* ให้เห็นว่า พื้นที่บ้านเพียงฉากเดียว กลับเป็นการทับซ้อนระหว่างพื้นที่บ้านและบ้านเมือง อันแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจและแนวคิดเรื่องชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 (Boonhok, 2019) กล่าวได้ว่า การศึกษาเรื่องพื้นที่ยังไม่ปรากฏในกลุ่มวรรณคดีโบราณมากนัก ทั้งยังไม่พบงานที่ประยุกต์กับพระราชนิพนธ์ใน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงนับเป็นประเด็นใหม่ที่จะช่วยขยายมุมมองการอ่านวรรณคดีโบราณให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2. แนวคิดเรื่องเวลา (time)

หากกล่าวถึงเวลาอาจทำให้นักถึงการแบ่งช่วงขณะหนึ่ง ๆ เป็นวินาที นาที ชั่วโมง ฯลฯ ซึ่งความคิดดังกล่าวเป็นเวลาที่มาพร้อมกับวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ หรือเวลาตามนาฬิกา (clock time) แต่เวลาไม่ได้มีเพียงมิตินี้มิติเดียว เวลายังมีมิติด้านจิตวิทยาที่สัมพันธ์กับอารมณ์ความรู้สึก ที่สำคัญ คือ เวลาทางสังคม (social time) มิติความหมายของเวลาทางสังคมนี้ มองเวลาเป็นสัญลักษณ์ ตลอดจนการให้คุณค่าแก่เวลา บทบาทของเวลา และท่าทีต่อเวลาของแต่ละกลุ่มคนหรือสังคม (Kaewthep, 2014: 537-539) ตัวอย่างเวลาทางสังคม เช่น สำนึกของเวลา (perception of time) อันหมายถึง สำนึกของการผ่านพ้น การมี การหมดหรือการขาดของเวลา สำนึกของเวลาสะท้อนให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์และการให้ความสำคัญต่อเวลา ดังเช่นในอดีต การผ่านพ้นไปของเวลาไม่สลักสำคัญมากนัก เพราะมนุษย์มิได้ให้ความสำคัญกับการหมดไปของเวลา หากในสังคมร่วมสมัย มีความคิดที่ว่า “เวลาเป็นเงินเป็นทอง” “ทุกวินาทีมีค่า” เพราะมนุษย์ผูกพันกับความเร่งรีบ การผ่านพ้นไปของเวลาจึงสำคัญอย่างมาก (Kaewthep, 2014: 539-540)

รูปแบบของเวลา (shape-form of time) ยังเป็นอีกประเด็นเรื่องเวลาทางสังคมที่น่าสนใจ เพราะแต่ละสมัยและแต่ละวัฒนธรรม มนุษย์มีสำนึกของเวลาในรูปแบบต่างกัน ดังเช่นในสังคมจารีต มนุษย์นำเอาฤดูกาลเก็บเกี่ยวมาเป็นระบบคิดในการมองเวลาเป็นแบบวงเกลียว (cyclical) หรืออาจเรียกว่าเป็นวัฏจักรที่มีการหมุนวนซ้ำไปมาเรื่อย ๆ แต่เมื่อเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ การมองโลกแบบวิทยาศาสตร์ทำให้การมองเวลาเป็นเส้นตรง (linear) ไปข้างหน้า ดังเช่นที่มักมีคำกล่าวว่า ชีวิตต้องพุ่งไปข้างหน้าเรื่อย ๆ ไม่มีการถอยหลังกลับ เมื่อมนุษย์มีสำนึกของเวลาในรูปแบบแตกต่างกัน ทำให้แต่ละสังคมมีวิธีคิดและวิถีปฏิบัติต่างกัน หากเชื่อว่าเวลาเป็นวัฏจักร สังคมนั้นมักเน้นการรักษา แต่ถ้าเชื่อว่าเวลาเป็นเส้นตรง สังคมนั้นกลับเน้นการพัฒนา (Kaewthep, 2014: 540) โดยสรุปแล้ว เวลาในเชิงสังคมเป็นการมองเวลาในเชิงนามธรรมว่า ได้กำหนดปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับสำนึกทางเวลานั้น ๆ เป็นเช่นใด

ประเด็นเรื่องเวลากับพื้นที่นับว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น พื้นที่และเวลาต่างประกอบสร้างกันและกันขึ้นมา เพราะทั้งสองส่วนนี้ย่อมสร้างปฏิสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่ในกรอบของพื้นที่และเวลาเหล่านั้นด้วยการปรากฏและไม่ปรากฏ (present and absent) (Barker, & Emma, 2016: 515) ตัวอย่างเช่น โรงเรียนเป็นพื้นที่ที่ผูกพันกับเวลากลางวัน ซึ่งมีการจัดการเรียนการสอน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ในโรงเรียน แต่หากเปลี่ยนเวลาเป็นกลางคืน โรงเรียนกลายเป็นพื้นที่ที่ว่างเปล่า การไม่ปรากฏของผู้คนและปฏิสัมพันธ์ในเวลากลางคืน ทำให้พื้นที่โรงเรียนกลายเป็นพื้นที่ที่ไม่คุ้นเคย มักนำมาสู่ความรู้สึกลึกลับที่กลายเป็นฉากในวรรณกรรมหรือภาพยนตร์แนวลึกลับอยู่บ่อยครั้ง กล่าวได้ว่า การประกอบสร้างของพื้นที่ต้องอาศัยบริบทเวลา เวลาเปลี่ยนแปลงไป ความหมายอำนาจในพื้นที่ และปฏิสัมพันธ์ภายในพื้นที่ย่อมเปลี่ยนแปลงไป

ในการศึกษาวรรณกรรม เวลา มักถูกจัดเป็นฉากประเภทหนึ่งเรียกว่าฉากเวลา (time setting) จึงปรากฏการศึกษาเวลาในฐานะของฉากเวลาและวิเคราะห์บทบาทต่อเรื่อง เช่น การใช้ฉากเวลากลางวัน ฉากเวลากลางคืน เป็นต้น แต่การมองเวลาในเชิงสังคมข้างต้นยังพบไม่มากนัก เท่าที่พบมีงานของวศวรรษ สบายวัน ซึ่งพิจารณาสำนึกของเวลาในวรรณคดีนิราศ และชี้ให้เห็นโลกทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปของวรรณคดีนิราศ โดยเฉพาะในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ถึงการรับอิทธิพลตะวันตกที่สำนึกของเวลา มีความเข้มข้นมากขึ้น สืบเนื่องจากอิทธิพลของ

การมองโลกแบบวิทยาศาสตร์ (Sabaiwan, 2013) ส่วนงานอีกชิ้นหนึ่งที่กล่าวถึงการเล่นกับเวลา (game with time) คืองานของน้ำผึ้ง ปัทมะกลางคูล ซึ่งให้เห็นว่า *รำพันพิลาป* ของสุนทรภู่เป็นเรื่องเล่า (narrative) ที่มีการใช้เวลาเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในการประกอบสร้างให้มีความซับซ้อน ทั้งการเล่นเวลากับปัจจุบันขณะ การนึกย้อนไปในอดีต การนำเสนอแบบสรุปความและการหยุดชะงัก ไปจนถึงการจินตนาการถึงอนาคตที่ยังไม่ถึงอันเป็นกลวิธีเด่นของวรรณคดีเรื่องนี้ (Padamalangula, 2017) จากที่กล่าวมาน่าสังเกตว่า การศึกษาในแง่ของเวลาในเชิงสังคมยังไม่ปรากฏมากนัก และที่พบมักเป็นกลุ่มนิราศซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการเคลื่อนที่ไปของเวลาและพื้นที่ หากแต่นัยของเวลา ตลอดจนบทบาทและมุมมองต่อเวลาในเชิงสังคมนับเป็นประเด็นที่สามารถต่อยอดได้อีกมาก โดยเฉพาะการวิเคราะห์ควบคู่กับมิติพื้นที่

ข้อตกลงเบื้องต้น

“พื้นที่” (space) ไม่ได้หมายถึงเพียงพื้นที่ในเชิงกายภาพ แต่หมายรวมถึงพื้นที่ในเชิงนามธรรม ที่มีการประกอบสร้างความหมาย ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในพื้นที่ ตลอดจนอัตลักษณ์ในพื้นที่นั้น ๆ

“เวลา” (time) ในที่นี้มุ่งเน้นการพิจารณาเวลาในเชิงสังคม (social time) ในแง่ของสำนึก โลกทัศน์และบทบาทของเวลาที่มีต่อตัวละคร ปฏิสัมพันธ์ ตลอดจนการประกอบสร้างพื้นที่ต่าง ๆ ในเรื่อง

ในบทความนี้ได้พิมพ์ชื่อหนังสือเป็นตัวเอน เพื่อแยกให้เห็นชื่อหนังสืออย่างชัดเจน ส่วนการอ้างอิงข้อความจากตัวบทวรรณคดี ผู้วิจัยได้ใส่เครื่องหมาย “....” กำกับไว้ โดยข้อความที่ยกมาไม่ได้คงรูปแบบการเขียนตามฉันทลักษณ์ เพื่อให้เหมาะสมกับพื้นที่ของบทความ

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาลักษณะของพื้นที่และเวลา พร้อมกับวิเคราะห์ความสำคัญขององค์ประกอบดังกล่าวใน *ลิลิตนิทราชาคริต* ผ่านกรอบแนวคิดเรื่องพื้นที่และเวลา ได้ผลการวิจัย ดังนี้

1. ลักษณะของพื้นที่และเวลาในลิลิตนิทราชาคริต

หากพิจารณาพื้นที่และเวลาใน *ลิลิตนิทราชาคริต* เพียงกายภาพ วรรณคดีเรื่องนี้มีพื้นที่หลัก คือพระราชวังของพระเจ้ากาหลิบ บ้านของอาบุญหะซัน ส่วนเวลา คือ เวลาหนึ่งคืนและเวลาที่ปรากฏซ้ำ แต่หากมองพื้นที่ในเชิงนามธรรมและเวลาทางสังคมแล้ว พื้นที่และเวลาในวรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะโดดเด่น 3 ลักษณะ ดังนี้

1.1 การสับเปลี่ยนพื้นที่และเวลาอย่างฉับพลัน

ลิลิตนิทราชาคริต มีลักษณะเด่นด้านการสับเปลี่ยนพื้นที่และเวลาอย่างฉับพลันตลอดทั้งเรื่อง โดยเล่าเรื่องตามลำดับเวลา (chronological order) ให้ปะปนขัดแย้ง (conflict) แต่ละปมสำคัญเกิดจากการสับเปลี่ยนของพื้นที่ที่แตกต่างกัน และมีมิติของเวลาเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการสับเปลี่ยนพื้นที่ ดังที่พระเจ้ากาหลิบทรงปลอมพระองค์มาพบกับอาบุญหะซัน การพบกันครั้งนั้นนำไปสู่ชีวิตที่พลิกผันของอาบุญหะซัน เขาย้ายจากบ้านไปสู่วัง เปลี่ยนจากพ่อค้าเป็นพระราชกษัตริย์ในชั่วข้ามคืน “เมื่อคำคืนหะซัน พ่อค้า กลับเป็นพระทรงธรรม์ ทันท่วงทีเฮย” (King Chulalongkorn, 2009: 23) แต่แล้ว “คงยี่สิบสี่สี่ โมงประมาณ ตามซึ่งขบวนวาร์ หนึ่งนั้น” (King Chulalongkorn, 2009: 45) เขาก็ต้องกลับมาเป็นพ่อค้าดังเดิม ผลที่ตามมา “แน่แฮกบ่ใช่อ้าย อาบุญ ...กูรู้ว่ากู- ฆเรศ ไสรัเฮย” (King Chulalongkorn, 2009: 49) หมายความว่าความสับสนและไม่ยอมรับความจริง เป็นเหตุให้อาบุญหะซันคลุ้มคลั่งทำร้ายมารดา และถูกส่งเข้าคุก การสับเปลี่ยนพื้นที่ครั้งหลังนี้แตกต่างจากพื้นที่ก่อนหน้านี้อย่างยิ่ง จนกลายเป็นพื้นที่ให้

ตัวละครตระหนักรู้ว่า “หากคิดว่าฉันไปเท่านั้น...คืออะบูแม่นหมัน ลูกน้อยมารดา” (King Chulalongkorn, 2009: 62) คือยอมรับว่าตนเป็นใคร ทั้งนี้ นำสังเกตว่าพื้นที่ที่เลือกมาใช้ในเรื่องนี้นับว่าแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ไม่เฉพาะเชิงกายภาพ แต่ยังแตกต่างในเชิงอำนาจ เพราะพื้นที่มีส่วนต่อการสร้างสถานะของตัวละคร ดังตารางที่ 1 ต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และสถานะของตัวละครเอก

พื้นที่	สถานะและบทบาทของตัวละครเอก
พื้นที่บ้าน	พ่อค้า ผู้ร่ำรวย มีทรัพย์สินและอำนาจการเงิน พร้อมทั้งมีมิตรสหายมาก แต่ยังขาดอำนาจการปกครอง
พื้นที่วัง	พระเจ้าแผ่นดิน ผู้มีทรัพย์สิน อำนาจทางการเงิน ภูมิคุ้มกันและอำนาจทางการเมืองอย่างเบ็ดเสร็จ
พื้นที่คุก	นักโทษ ผู้ไร้อำนาจทุกด้าน ไร้ศักดิ์ศรี และยังถูกละทิ้ง

กล่าวได้ว่า การสลับเปลี่ยนพื้นที่และเวลาในวรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะที่เป็นไปอย่างฉับพลัน ในระยะเวลาอันสั้น และพื้นที่ก็แตกต่างกันอย่างชัดเจน นับแต่การเปลี่ยนพื้นที่จากบ้านสู่วัง วังกลับมาบ้านและบ้านสู่คุกภายในเวลาเพียงหนึ่งวันหนึ่งคืน นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนผ่านสำคัญของตัวละครอาบูหะซัน ทำให้เขากลายเป็นพ่อค้า พระราชาและนักโทษ

1.2 การเล่นกับพื้นที่และเวลาด้วยการปรากฏตัวและซ่อนตัว

ใน ลิลิตนิทราชาคริต พบการเล่นระหว่างพื้นที่และเวลาด้วยการสลับการปรากฏและไม่ปรากฏตัว (present and absent) ของตัวละครอยู่หลายตอน หมายถึง ในพื้นที่สำคัญของเรื่องมักมีการปรากฏตัวของตัวละครจากภายนอกพื้นที่ ส่วนตัวละครที่อยู่เดิมกลับซ่อนตัว โดยคู่ความสัมพันธ์ของการปรากฏและซ่อนตัวพบจากตัวละครพระเจ้ากาหลิบและอาบูหะซันถึง 2 ช่วง ช่วงแรก เมื่อพระเจ้ากาหลิบลักพาตัวอาบูหะซันมาในพระราชวัง อีกช่วงหนึ่ง เมื่ออาบูหะซันกับภรรยาวางแผนขอทรัพย์สินจากพระเจ้ากาหลิบและพระราชินี โดยลักษณะการปรากฏตัวและการซ่อนตัวในแต่ละพื้นที่นี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นการเล่นกับพื้นที่หน้าฉากและหลังฉาก (front - back stage) เหมือนกับการแสดงที่มีฝ่ายหนึ่งเป็นผู้แสดงและปรากฏตัวหน้าเวที ขณะที่อีกฝ่ายซ่อนตัว การปรากฏและการซ่อนตัวมีเหตุผลสำคัญเพื่อปกปิดอุบายที่ตนคิดไว้ให้สำเร็จ

ช่วงแรกเกิดในพระราชวัง พระเจ้ากาหลิบวางแผนลอบลักพาตัวอาบูหะซันมา และมีพระบรมราชโองการแก่เหล่าเสนาอำมาตย์ให้ปฏิบัติตัวต่ออาบูหะซันประหนึ่งพระเจ้าแผ่นดิน ดังว่า “ปางสมัยสร้างนิทรา ... จงเกรงขามนบนาบ ดุจประกอบแก้ว จงเชิดชูยศศักดิ์ แม้นเขาทักทายใคร กราบทูลไปอย่าขามนามพระเจ้าทรงธรรม” (King Chulalongkorn, 2009: 15) ส่วนพระองค์ “ทรงธรรมกาหลิบด้อย ติดตาม ดูเฝ้าเห็นอยู่ทุกอย่างยาม หยอกเย้า” (King Chulalongkorn, 2009: 37)

ส่วนช่วงท้าย อาบูหะซันและนางนอซาดอลัวัดซ่อนตัวจากการค้นหาของพระเจ้ากาหลิบและพระนางโซบิเด พระราชินี ช่วงนี้นับเป็นการเล่นกับพื้นที่และเวลาอย่างเด่นชัด เพราะแม้การซ่อนตัวเกิดในพื้นที่เดียวกัน แต่เมื่อเปลี่ยนเงื่อนไขของเวลา ทำให้ต่างฝ่ายต่างสลับบทบาทและพฤติกรรมกัน ดังตารางที่ 2 ต่อไปนี้

ตารางที่ 2 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการปรากฏตัวและการซ่อนตัวในพื้นที่บ้านอาบู่หะซัน

พื้นที่	เหตุการณ์		
	การปรากฏตัวและซุกซ่อน ครั้งแรก	การปรากฏตัวและการซุกซ่อน ครั้งที่สอง	การปรากฏตัวและการซุกซ่อน ครั้งที่สาม
พื้นที่หน้าฉาก	นางอวดัดนั่งร้องไห้	อาบู่หะซันนั่งร้องไห้	พระราชากับพระราชินีเสด็จมา พร้อมกันด้วยพระองค์เอง และ ไม่พบสองสามีภรรยา
พื้นที่หลังฉาก	อาบู่หะซันแกล้งตาย นอนอยู่ใต้ผ้าคลุมศพ	นางอวดัดแกล้งตาย นอนอยู่ใต้ผ้าคลุมศพ	อาบู่หะซันและนางอวดัดแกล้ง ตาย นอนอยู่ใต้ผ้าคลุมศพ
ผลสรุป	คนของพระราชินีเข้าใจว่า ฝ่ายสามีตาย	คนของพระราชินีเข้าใจว่า ฝ่ายภรรยาตาย	พระราชากับพระราชินีทำลาย อุบายด้วยการทำให้ทั้งสองคน ออกจากที่ซ่อน

จากตารางข้างต้นเห็นได้ว่า แม้เหตุการณ์ทั้งหมดเกิดขึ้นในพื้นที่เดียวกัน แต่กลับมีการเล่นกับเวลาผ่านการปรากฏตัวกับการซ่อนตัวที่สลับกันไปมาระหว่างสองสามีภรรยา อันเป็นอุบายปกปิดความผิดของสองสามีภรรยา แต่ท้ายที่สุด เมื่อพระเจ้ากาหลิบและพระราชินีซึ่งนับเป็นคู่ขัดแย้งของสองสามีภรรยาปรากฏตัวพร้อมกัน ความจริงจึงเปิดเผยออกมาในภายหลัง

ลักษณะของการเล่นกับการปรากฏตัวและซุกซ่อนทั้งสองช่วงนี้นับว่า สื่อความหมายสำคัญ ดังที่ช่วงแรก พระเจ้ากาหลิบเปรียบเหมือนผู้กำกับเวที และทรงขับพฤติกรรมของอาบู่หะซันที่หลงเชื่อว่าตนคือองค์กาหลิบที่แท้จริง ขณะที่การปรากฏตัวและการซุกซ่อนในบ้านอาบู่หะซันเป็นการเล่นกับช่วงเวลาเพื่อปกปิดความผิด ส่วนผู้เข้ามาปรากฏตัวคือผู้ที่พวกเขากลบซ่อนความผิดอยู่ โดยนัยนี้ การซุกซ่อนตัวในสองช่วงนี้จึงแตกต่างกัน เพราะตอนแรกผู้ที่มีอำนาจเป็นผู้ซ่อนและควบคุมอีกฝ่ายจากที่ซ่อน แต่ตอนท้ายผู้ที่มีอำนาจเป็นผู้ปรากฏตัวเพื่อเปิดโปงความผิดของผู้ซ่อน

1.3 การกลับมาปรากฏซ้ำของพื้นที่และเวลาเดิม

โครงเรื่องใน *ลิลิตนิทราชาคริต* นำเหตุการณ์เดิมมาปรากฏซ้ำเป็นวงกลม เช่น ความรู้เรื่องและตกอับของอาบู่หะซันหลายครั้ง การลักพาตัวอาบู่หะซันมายังพระราชวังสองครั้ง ฯลฯ เหตุที่เป็นเช่นนี้ อาจเป็นเพราะคงได้เค้าเรื่องจากนิทาน และดำเนินเรื่องตาม “กฎแห่งการซ้ำ” ที่ปรากฏทั่วไปในนิทานพื้นบ้าน เช่น การเดินทางสามครั้ง การมีภรรยาสองคน การมีโอรสและพระธิดา 7 หรือ 12 คน เป็นต้น เพื่อให้เรื่องยาวขึ้นหรือทำให้เหตุการณ์เข้มข้นมากยิ่งขึ้น (Nimmanhemin, 2008: 44-45)

การสร้างเรื่องให้เกิดซ้ำได้ส่งผลให้พื้นที่และเวลาที่เคยปรากฏแล้วได้กลับมาอีกครั้ง แต่บทสรุปของเหตุการณ์แตกต่างกัน ดังเช่นการเข้ามาในพระราชวังครั้งแรก อาบู่หะซันตกหลุมพรางที่อีกฝ่ายวางไว้ กระทั่งการให้ตัวละครกลับมาอยู่ในพื้นที่และเวลาเดิมที่เคยประสบอีกครั้ง ตัวละครต้องเลือกระหว่างเชื่อหรือไม่เชื่อ ทำหรือไม่ทำแบบครั้งแรกที่ประสบมา ดังที่อาบู่หะซันถูกลักพาตัวมาเป็นพระเจ้ากาหลิบในครั้งที่สอง ไม่ใช่เพียงแค่อาบู่หะซันต้องเลือกว่าตนเองจะเชื่อหรือไม่เชื่อว่าตนเป็นกษัตริย์หรือไม่ พระเจ้ากาหลิบเองก็ต้องเลือกเช่นกันว่าจะเฉลยอุบายออกมาหรือไม่ ซึ่งหากตัวละครพระเจ้ากาหลิบเลือกที่จะไม่เฉลยกลของตน เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

ก็คงเช่นเดิม แต่เมื่อพระองค์เลือกปฏิบัติตรงข้ามกับเหตุการณ์ครั้งแรก ทำให้ความจริงต่าง ๆ ปรากฏออกมาเช่นกัน

ทั้งนี้ จากการใช้พื้นที่และเวลาเดิม แต่ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่และเวลานั้น ๆ กลับแตกต่างกันไป แสดงให้เห็นว่า พื้นที่และเวลาที่นำมาใช้ไม่ได้นำมาเป็นเพียงฉากหรือช่วงเวลาที่ยึดหนึ่ง แต่กลับเป็นปัจจัยหนึ่งต่อการเปรียบเทียบ ทั้งการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่าง กล่าวคือ เมื่อตัวละครเข้ามาในพื้นที่และเวลาครั้งแรก ตัวละครยังไม่ทราบและมองว่าพื้นที่และเวลานั้นเป็นสิ่งแปลกใหม่ แต่เมื่อเกิดการปรากฏซ้ำ ตัวละครย่อมทบทวนถึงเหตุการณ์ก่อนหน้าว่าเกิดอะไรในพื้นที่นี้บ้าง และจะเกิดขึ้นอะไรต่อไป อันเป็นการชี้ให้เห็นว่า พื้นที่และเวลาที่ปรากฏซ้ำ ไม่ได้ซ้ำอย่างไร้ความหมาย แต่ได้กำหนดความสัมพันธ์และพฤติกรรมของตัวละครเสียใหม่

โดยสรุปแล้ว พื้นที่และเวลาใน *ลิลิตนิทราชาคริต* มีลักษณะสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ พื้นที่ที่มีการสลับเปลี่ยนไปมาอย่างแตกต่างภายในเวลาที่ฉับพลัน เริ่มจากบ้านสุวัง จากวังกลับมาบ้านและบ้านสุคฤ ความแตกต่างอย่างมากระหว่างพื้นที่และเวลาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อความรู้สึกของตัวละครเอกอย่างยิ่ง ในพื้นที่สำคัญของเรื่องอย่างพระราชวังและบ้านของอาบุญหะชันได้กลายเป็นพื้นที่ ๆ มีการช่วงชิงอำนาจ ผ่านการปรากฏซ้ำกับการซ่อนตัว ทั้งการซ่อนตัวเพื่อควบคุมหรือเพื่อปกปิดความผิด ทั้งนี้ ลักษณะทั้งสองประการนี้ยังพบว่าไม่ได้เกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว แต่มีการปรากฏซ้ำหลายครั้ง การปรากฏซ้ำของเหตุการณ์ทำให้พื้นที่และเวลาเดิมที่เคยเกิดขึ้นแล้วได้ปรากฏใหม่ หากการปรากฏซ้ำไม่ได้เกิดเหตุการณ์เดิม แต่กลับทำให้เห็นปฏิสัมพันธ์แบบใหม่ไปพร้อมกัน

2. ความสำคัญของพื้นที่และเวลาในลิลิตนิทราชาคริต

ลักษณะของพื้นที่และเวลาใน *ลิลิตนิทราชาคริต* ทั้งสามประการมีความสำคัญยิ่งต่อเรื่อง ทั้งในแง่กลวิธีและการนำเสนอแนวคิด ดังนี้

2.1 การสร้าง “พื้นที่เป็นจริง” เพื่อเสนอถึง “การตื่นจากฝัน”

พื้นที่และเวลาเป็นกลอุบายสำคัญให้ตัวละครประสบกับ “พื้นที่เป็นจริง” จากนั้นถูกปลุกให้ “ตื่นจากฝัน” จากการสลับเปลี่ยนพื้นที่ไปมาอย่างฉับพลัน มีผลให้ตัวละครประสบทั้งความฝันและความจริง กล่าวคือ อาบุญหะชันมีความฝันที่จะเป็นพระเจ้ากาหลิบเพื่อปราบกลุ่มผู้ร้าย เมื่อเขาหลับไปและตื่นอีกครั้ง ความฝันที่วาดไว้ก็ปรากฏขึ้นตรงหน้า พื้นที่ที่สลับเปลี่ยนอย่างรวดเร็วนี้เองที่ทำให้ความฝันของอาบุญหะชันเกิดขึ้นจริง “อาภุติ่นแท้เที่ยง เยี่ยงอย่างใดดุดอจรรย คินเดียพลนกลายกลับ กาหลิบสับตัวกู ดุดจหนึ่งนฤมิต” (King Chulalongkorn, 2009: 22) จากนั้นการเปลี่ยนพื้นที่อีกครั้งก็ทำให้เขากลับมาอยู่ในสถานะเดิม เหมือนกับการตกใจตื่นจากฝันที่วาดไว้ การตกใจตื่นนี้ทำให้เขาแยกไม่ออกกระหว่างความจริงและความฝัน กระทั่งเมื่อเขาถูกจับเข้าคุกจึงเรียกได้ว่าตื่นจากฝันอย่างแท้จริง

เมื่อพื้นที่และเวลาเดิมกลับมาปรากฏซ้ำก็มีส่วนสำคัญในการสร้างความสับสนระหว่างความฝันหรือความจริง เพราะเมื่ออาบุญหะชันต้องประสบกับชุดเหตุการณ์เดิมในพื้นที่และเวลาที่เคยประสบมาแล้วอีกหนได้ทำให้อาบุญหะชันเคลิบเคลิ้มถึงความฝันที่เขาประสบและตื่นขึ้นมาแล้วครั้งหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ทำให้เขาหวาดระแวงว่า สิ่งที่เขาประสบนั้นเป็นความฝันหรือความจริง แต่การปรากฏซ้ำของพื้นที่และเวลาก็ทำให้ตัวละครเกิดการเรียนรู้ อาบุญหะชันจึงตื่นจากความฝันและเข้าใจความจริง

พื้นที่เป็นจริงกับการตื่นจากฝันคงมิได้สร้างขึ้นเพื่อความสนุกสนานโดยไร้แก่นสาร เพราะได้เชื่อมโยงไปสู่แนวคิดทางศาสนา โดยเฉพาะการแสดงให้เห็นถึงการยึดติดกับมายาภาพของชีวิต เพื่อนำเสนอ

ให้เห็นถึงการตื่นรู้ของตัวละครเอก (Chongstitvatana, 2003) โดยวรรณคดีเรื่องนี้ได้ยึดโยงองค์ประกอบต่าง ๆ ในเรื่องเข้าด้วยกัน ให้เห็นว่า นิทรา หมายถึง การหลงใหล ของอาบู่หะซันไม่ต่างจากความฝัน เพื่อนำไปสู่ชาคริต หมายถึงการตื่นซึ่งหมายถึงการตื่นรู้ของตัวละคร (Ruengruglikit, 2015) ทั้งนี้ พื้นที่และเวลาในเรื่องนี้มีส่วนสำคัญต่อการเน้นย้ำแนวคิดดังกล่าว โดยสามารถเปรียบเทียบพื้นที่และเวลาในเรื่องเป็นสัญลักษณ์ของการหลงใหลและการตื่นรู้ กล่าวคือ พื้นที่พระราชวังของพระเจ้ากาหลิบนับเป็นพื้นที่แห่งการหลงใหล เนื่องจากเปรียบเหมือนพื้นที่ในความฝันของอาบู่หะซัน การมาปรากฏตัวในพระราชวังและกลายเป็นพระราชินี ทำให้อาบู่หะซันฝันเป็นจริง ส่วนพื้นที่บ้านของอาบู่หะซันอาจนับเป็นพื้นที่แห่งความจริง ทั้งนี้ เมื่อตัวละครเอกเรียนรู้ความฝันและความจริงตั้งแต่ต้นจนจบกันไปสู่การมองเห็นสัจธรรมของชีวิต สรุปได้ว่า พื้นที่และเวลาที่แตกต่างกันและเกิดการสลับไปมาอย่างฉับพลันจึงเป็นตัวแทนของความหลงใหลและการตื่นรู้เพื่อนำไปสู่แนวคิดเรื่องการตื่นรู้

อนึ่ง น่าสังเกตอีกด้วยว่า หากมองการปรากฏซ้ำ ๆ ของพื้นที่และเวลาที่วนกลับมาปรากฏแล้วยังแสดงสำนึกของเวลาที่เป็น “วัฏจักร” ตามแนวพุทธศาสนา สำนึกของเวลาเช่นนี้มีส่วนขับเคลื่อนไปสู่การเสนอแนวคิดเรื่องการตื่นรู้ เพราะการปรากฏซ้ำของพื้นที่และเวลา ที่ได้เน้นย้ำให้เห็นความหลงใหลของตัวละครซึ่งวนเวียนอยู่กับความรุ่งเรืองและเสื่อมถอย ไม่ต่างจากการเวียนว่ายในวัฏสังสาร แต่เมื่อพื้นที่และเวลาในเรื่องนี้เกิดปรากฏซ้ำ ได้เกิดทางเลือกให้ตัวละครว่าจะเลือกทำแบบเดิมหรือหลุดออกจากการว่ายวนนั้น ก่อนบทสรุปได้เสนอถึงการเปลี่ยนพฤติกรรมจากการหลงใหลในที่เป็นวงล้อไปสู่การตื่นรู้ ลักษณะของเวลาจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งซึ่งช่วยขับเคลื่อนแนวคิดเรื่องการตื่นรู้ได้อย่างชัดเจน ทั้งหมดนี้สรุปได้ว่า ลิลิตนิทราชาคริต แสดงให้เห็นถึงความหลงใหลไปกับฝันที่เป็นจริง สิ่งสำคัญคือการตื่นรู้ เรียนรู้ความเป็นจริงของชีวิต คือ สัจธรรม ดังที่ปรากฏในบทสรุปตอนท้ายเรื่องความว่า “นิทราเรื่องหลับปาน เคลิ้มจิต เขานา ชาคริตกลับเคลื่อนคล้อย สร้างเคลิ้มมัวหลง” (King Chulalongkorn, 2009: 157)

2.2 การกำหนดอัตลักษณ์และความสัมพันธ์ของตัวละคร

ลักษณะพื้นที่และเวลาที่สลับเปลี่ยนอย่างรวดเร็วและฉับพลัน อีกทั้งการปรากฏซ้ำ ๆ มีผลต่อการสร้างและทำลายอัตลักษณ์ของตัวละครเอก กล่าวคือ พื้นที่แต่ละแห่ง เวลาแต่ละช่วงใน ลิลิตนิทราชาคริตเป็นองค์ประกอบสำคัญในการนิยามตัวตนของอาบู่หะซัน การสลับเปลี่ยนพื้นที่ทำให้ตัวละครเกิดอัตลักษณ์ใหม่และสูญเสียอัตลักษณ์เดิม กล่าวคือ ในการแนะนำตัวละครช่วงเปิดเรื่องได้กำหนดตัวตนของอาบู่หะซันว่าเป็นพ่อค้าที่รับมรดกต่อจากบิดา ตอนช่วงต้นอาบู่หะซันดำรงตนเป็นพ่อค้า แต่เมื่อเกิดการสลับเปลี่ยนพื้นที่และเวลา อัตลักษณ์ใหม่ของอาบู่หะซันถูกประกอบสร้างขึ้นจาก “เรื่องเล่า” ตามแต่ละพื้นที่ เมื่ออยู่ในพระราชวัง อัตลักษณ์ของเขาเป็นพระเจ้ากาหลิบซึ่งมาจากเรื่องเล่าของเหล่าข้าราชการบริพาร เรื่องเล่าชุดเดียวกันและมีเอกภาพนี้ทำให้อาบู่หะซันหลงกลว่า “เราราชอาแมนแท้ ไปเคลือบแคลงเลยแล แต่นี้ต่อไป อีกนา” (King Chulalongkorn, 2009: 29) แต่เมื่อเขากลับมาบ้าน เรื่องเล่าของแม่กลับทำลายตัวตนในฐานะพระเจ้ากาหลิบลง เขาจึงกลายเป็นอาบู่หะซันคนเดิม แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์การลักพาตัวเกิดอีกครั้งและเขาไปปรากฏตัวในวัง จึงนามาสู่คำถามว่า “ตัวฉันจริงแน่นั้น คือใคร แน่นา บอกพี่เกิดดวงใจ อย่าแกล้ง” (King Chulalongkorn, 2009: 86) และเรื่องเล่าของคนในพระราชวังกลับยืนยันอีกว่า “พระองค์คืออิสสระให้ ทรงธรรม ไยจึงทรงลืมจำ ไปได้” (King Chulalongkorn, 2009: 87) เหตุการณ์ทั้งหมดนี้ยุติลงได้เมื่อเรื่องเล่าของพระเจ้ากาหลิบได้เข้ามาอธิบายทุกอย่างแทน อาบู่หะซันจึงเข้าใจอัตลักษณ์ของตนได้ชัดเจน กล่าวได้ว่า เรื่องเล่าในพื้นที่และช่วงเวลาหนึ่ง ๆ มีส่วนสำคัญในการก่อร่างและทำลายอัตลักษณ์ของอาบู่หะซัน

ส่วนพระเจ้ากาหลิบ ตัวละครนี้ได้รับการกล่าวถึงในบทประณามพจน์ว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงครองแผ่นดินอย่างผาสุก และ “ภูบาลย่อมแปลงองค์ลงเป็นพาณิเขต หวังสืบเหตุนานา แต่ประชาราษฎรซึ่งสัญจรไปมา จักเจรจาด้วยดี หวังยกย้ายร่างบับ ดับความร้อนเปลี่ยนเย็น รอนความเชยให้ขาด ประสาทสิ่งสุขสวัสดิ์” (King Chulalongkorn, 2009: 2) อันหมายถึง การปลอมพระองค์เพื่อดูแลประชาราษฎร ทั้งนี้ อัตลักษณ์ของพระเจ้ากาหลิบเองนับว่าเปลี่ยนแปลงไปตามแต่ละพื้นที่และเวลาเช่นกัน เมื่อทรงประทับอยู่ในพระราชวังพระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน จนเมื่อทรงปลอมพระองค์เป็นสามัญชน และออกจากพื้นที่พระราชวัง ทำให้พระองค์ทรงเปลี่ยนจากพระเจ้าแผ่นดินไปเป็นคนธรรมดาในชั่วขณะหนึ่ง เมื่อทรงพบกับอาบุญหะซัน สถานะของพระเจ้ากาหลิบจึงมิได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่กลับเป็นเพียงคนธรรมดาสามัญซึ่งมาอาศัยบ้านของอาบุญหะซันเป็นเรือนรับรองเท่านั้น ดังจะเห็นสถานะอาบุญหะซันเป็นเจ้าบ้านที่มีบทบาทและอำนาจในพื้นที่มากกว่าเจ้าชีวิตอย่างพระเจ้ากาหลิบ การแสดงอัตลักษณ์ในฐานะคนธรรมดาสามัญนี้ทำให้พระเจ้ากาหลิบและอาบุญหะซันสามารถเป็นเพื่อนกันได้ และถ้า “คบภูธรเรศเจ้า ธรณี ดลฤฯ อาจส่งเป็นกษัตริย์ ดุจพร้อง” (King Chulalongkorn, 2009: 154)

การสืบเปลี่ยนพื้นที่ให้พระราชาประทับนอกวัง และนำคนนอกวังไปเป็นพระราชาเช่นนี้ทำให้ตัวละครคนสามัญได้ “ทดลองเป็นพระราชา” เพื่อเข้าไปถึง “เขตหวงห้าม” พร้อมกับเรียนรู้บทบาทหน้าที่ของพระราชา ขณะที่พระราชาได้รู้จักและกลายเป็นเพื่อนกับประชาชนด้วย เหตุนี้ การสืบเปลี่ยนพื้นที่ยังแสดงถึงความใกล้ชิดระหว่างกษัตริย์กับราษฎร ทำให้คู่ความสัมพันธ์ที่ดูห่างไกลระหว่างกษัตริย์และพ่อค้าสามารถสืบเปลี่ยนกันได้ และยังสามารถมองต่อไปได้อีกว่า ลักษณะเช่นนี้นับเป็นการท้าทายกฎเกณฑ์ของโครงสร้างทางชนชั้นในสังคม ยิ่งเหตุการณ์ในเรื่องเกิดในสังคมจารีตที่มีความเคร่งครัดด้านชนชั้นค่อนข้างมาก การสืบเปลี่ยนพื้นที่และสลับอัตลักษณ์ของตัวละคร อาจเป็นการพยายามหนีจากกรอบของสังคมผ่านการเล่นสนุกของพระราชา ทว่าการหนีออกจากกรอบของสังคมยังทำได้เพียงชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น เพราะอัตลักษณ์ของกษัตริย์และพ่อค้าที่สืบเปลี่ยนไปมานี้เกิดเพียงชั่วคราว ดังที่มีเงื่อนไขของเวลามากำหนดเพียงชั่วข้ามคืน

ต่อมาประเด็นการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างตัวละคร การปรากฏตัวและซุกซ่อนในแต่ละพื้นที่ยังนับเป็นกลวิธีที่กำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในพื้นที่ให้ฝ่ายหนึ่งมีอำนาจมากกว่าเป็น “ผู้วางอุบาย” และอีกฝ่ายเป็น “ผู้หลงกล” ซึ่งถูกควบคุมโดยผู้วางอุบาย ดังเช่นเมื่ออาบุญหะซันเข้ามาปรากฏตัวในพระราชวังแทนพระเจ้ากาหลิบ ส่วนพระเจ้ากาหลิบได้ซ่อนพระองค์ไว้ ทำให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ของตัวละครจากเดิมที่เคยเป็นเพื่อนกันได้ กลายเป็น “ผู้ถูกควบคุม” และ “ผู้ควบคุม” และฝ่ายพระเจ้ากาหลิบได้ปล่อยให้อาบุญหะซันสามารถสร้างอำนาจในพื้นที่พระราชวังแทนพระองค์ แต่ก็มาจากพระราชบัญชาของพระเจ้ากาหลิบอีกต่อหนึ่ง นั่นหมายความว่า พระเจ้ากาหลิบทรงเป็นผู้ควบคุมทั้งหมด อำนาจในพื้นที่นี้ที่แท้จริงก็ยังเป็นของพระเจ้ากาหลิบ เพียงแค่ใช้อาบุญหะซันเป็นตัวละครที่เข้ามาสวมบทบาทแทนตนชั่วขณะเท่านั้น

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้วางอุบายและผู้หลงกลในตอนต้นเกิดสืบเปลี่ยนช่วงท้าย ในตอนที่อาบุญหะซันและนางอวดัดซ่อนตัวใต้ผ้าคลุมศพเพื่อหลอกให้พระเจ้ากาหลิบและพระราชินีสืบสน การวางอุบายดังกล่าวผู้วางอุบายกลับไม่ได้มีอำนาจ เพราะเป็นการวางอุบายเพื่อเอาตัวรอด อันทำให้สองสามีภรรยาต่างหวาดระแวงภัยอันจะมาถึงตัว แตกต่างจากเหตุการณ์แรกที่ผู้วางอุบายมีอำนาจ และท้ายที่สุด การซ่อนตัวได้รับการเปิดเผยด้วยการกระชากหน้ากาก โดยนัยนี้ การปรากฏตัวและการซ่อนตัวในแต่ละพื้นที่ได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างตัวละครขึ้นอีกชุดหนึ่ง

เมื่อพิจารณาประเด็นอัตลักษณ์และความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครทั้งหมดแล้ว น่าสังเกตว่า แม้มีการสลับเปลี่ยนพื้นที่และเวลาอย่างฉับพลัน ตลอดจนการปรากฏซ้ำ ๆ ของเหตุการณ์เดิม โดยสร้างให้อาбуหะซัน กลายเป็นกษัตริย์ และกลายเป็นผู้วางอุบาย ทำให้อาбуหะซันกลายเป็นผู้มีอำนาจในพื้นที่ไม่ต่างจากพระเจ้ากาหลิบ แต่ท้ายที่สุด ลิลิตนิทราชาคริต ก็ได้แสดง “อำนาจที่แท้จริง” ที่เสนอผ่านพื้นที่ต่าง ๆ ว่า พระเจ้ากาหลิบคือผู้ทรง ถือครองอำนาจโดยแท้ เพราะในการสลับเปลี่ยนบทบาท พระองค์คือผู้วางอุบายและกำหนดให้อาбуหะซันมีอำนาจ ในขณะเดียวกัน แม้อาбуหะซันได้วางอุบายมาเช่นกัน แต่ไม่เป็นผล เพราะ “พระปรีชาสามารถ” ของพระเจ้ากาหลิบ ที่สามารถแก้อุบายที่อาбуหะซันวางไว้ได้ อันแสดงให้เห็นถึงอำนาจที่เหนือกว่า ลักษณะของพื้นที่และเวลา ดังกล่าวจึงเผยให้เห็นอำนาจอันแท้จริง คือ อำนาจของกษัตริย์ อันแสดงถึงกรอบโครงสร้างทางสังคมได้ชัดเจน ว่ากษัตริย์ทรงอยู่เหนือกว่าสามัญชน หากแต่วรรณคดีเรื่องนี้ก็ได้ใช้ลักษณะพื้นที่และเวลาเช่นเดียวกัน เพื่อ ทำทลายกรอบโครงสร้างทางสังคมโดยให้ตัวละครสองตัวนี้สามารถสลับบทบาทกัน อันทำให้เห็นว่า แม้อำนาจ เหนือกว่า แต่พระราชและสามัญชนก็ใกล้ชิดกันได้

2.3 เครื่องมือสร้างความขบขัน

อารมณ์ขัน (humour) ของมนุษย์เกิดจากการประสบกับสิ่งที่ไม่เข้ากัน (incongruity) หรือ สิ่งที่เบี่ยงเบน (deviation) ไปจากมาตรฐาน เช่น เรื่องหักมุม เพราะเราคาดหวังตอนจบไว้อย่างหนึ่ง แต่จบอีก อย่างหนึ่ง ทำให้เราเกิดความขบขัน ฯลฯ แต่เหตุการณ์นั้น ๆ ต้องไม่ใช่สิ่งที่ร้ายแรงหรือก่อให้เกิดความเสียหาย นอกจากนี้ อารมณ์ขันยังมาจากความรู้สึกเหนือกว่าคนที่เราหัวเราะเยาะ และขณะที่เรานั้น คือ ช่วงเวลาที่ มนุษย์ได้ปลดปล่อยความคับข้องใจหรือการกดดันในจิตใจซึ่งไม่สามารถกล่าวถึงได้ในชีวิตปกติ ดังเช่นเรื่องตลก สองแ่งสองงาม เป็นต้น (Amratisha, 2003: 131-133)

สำหรับเรื่อง ลิลิตนิทราชาคริต พื้นที่และเวลานับเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสร้างความขบขัน ให้แก่เรื่อง หรืออาจเรียกได้ว่า “ผิดที่ผิดเวลา” เนื่องจากพื้นที่ซึ่งมีการสลับเปลี่ยนไปอย่างแตกต่างในเวลา ที่รวดเร็ว ได้นำไปสู่ความไม่รู้ของตัวละครอาбуหะซันและนับเป็นปัจจัยเบื้องต้นในการสร้างอารมณ์ขัน เพราะ กลวิธีการเล่าเรื่องของเรื่องนี้ใช้วิธีการเล่าแบบผู้รู้แจ้ง อันทำให้ผู้อ่านทราบเรื่องราวและกลอุบายทุกอย่างที่ พระเจ้ากาหลิบทรงวางไว้ ยกเว้นเพียงอาбуหะซันเท่านั้น ส่งผลให้ผู้อ่านรู้สึกเหนือกว่าและขบขันในความไม่รู้ ของอาбуหะซันที่หลงกลอุบายของอีกฝ่าย แต่สิ่งที่เพิ่มความขบขันให้มากขึ้น คือ พฤติกรรมที่แสดงของอาбуหะซัน ในแต่ละพื้นที่ ดังเช่นในพระราชวัง อาбуหะซันได้เข้ามาแทนที่พระเจ้ากาหลิบในช่วงเวลาหนึ่ง เมื่ออาбуหะซัน แสดงตนเป็นพระเจ้ากาหลิบ พระเจ้ากาหลิบซึ่งทรงแอบพระองค์อยู่ก็ทรงขันในพฤติกรรมของอาбуหะซัน

อย่างไรก็ดี ความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับตัวละครจนก่อให้เกิดความบาดเจ็บและเสียหาย ได้หยุด อารมณ์ขันของผู้อ่านและตัวละครที่วางอุบายไว้เช่นเดียวกัน เพราะทำให้เกิดอาการ “ขาไม่ออก” ดังเช่นเมื่อ อาбуหะซันถูกจับตัวเข้าคุกและถูกลงโทษจนเป็นบาดแผล ความสงสารและเห็นใจในโชคชะตาจึงมาแทนที่ ดังตอนที่ พระเจ้ากาหลิบทรงเห็นบาดแผลบนตัวของอาбуหะซัน “ทันใดแหวกเสื้อซึ่ง สวมกาย...ล้วนรอยเชือกหนังหลาย วันร่ำ ดีแะ เจ็บบอบจนบัดนี้ ถูกต้องยังเสียว” (King Chulalongkorn, 2009: 72) เป็นเหตุให้พระเจ้ากาหลิบเกิด ความรู้สึกผิดและต้องการหาทางชดเชยกับสิ่งที่ตนทำลงไป คือพาอาбуหะซันไปในวังอีกครั้ง และภายหลังได้รับเป็น ข้าราชการบริวารคนสนิท

การปรากฏตัวและชุกชอนในแต่ละพื้นที่เป็นอีกสาเหตุที่นำไปสู่อารมณ์ขัน เนื่องจากความรู้สึก เหนือกว่า ดังที่ในตอนต้น การชอนตัวของพระเจ้ากาหลิบ ได้แสดงถึงอำนาจที่เหนือกว่าในฐานะผู้วางกลอุบาย

และควบคุมความเป็นไปในพื้นที่ พระเจ้ากาหลิบทรงเห็นพฤติกรรมของอาบุญหะซันซึ่งหลงเข้าใจว่าตนเองมีอำนาจจึงเกิดอารมณ์ขึ้น ดังว่า “กาหลิบลอบแลสำ- คัญจิต สบายแฮ เห็นหะซันผ่องแผ้ว ท่านยืม ยินดี” (King Chulalongkorn, 2009: 27) เหตุแห่งความขบขันนี้คงมาจากการทรงตระหนักว่า แท้จริงแล้วอำนาจที่แท้จริงอยู่ที่พระองค์เอง และทรงเข้าใจในความไม่รู้ของอาบุญหะซันนั่นเอง ส่วนตอนท้าย การซ่อนตัวของอาบุญหะซันและภรรยาเป็นการปิดบังความผิด จนนำมาสู่ความสงสัยใคร่รู้ของพระเจ้ากาหลิบและพระราชินี ส่งผลให้ตัวละครทั้งสองตกอยู่ในภาวะคับขัน แต่เรื่องกลับจบลงด้วยการพลิกความคาดหมาย เมื่อพระเจ้ากาหลิบทรงวางอุบายซ่อนให้ทั้งคู่เผยตัวออกมาเอง “ใครหากนำเหตุมา บอกอ้าง...ใครมลายชีพร้าง เริดสิ้นก่อนกัน...สุวรรณพินล์มถ้วน ถิ่นบ บำเหน็จบุญปานดับ ที่รู้” (King Chulalongkorn, 2009: 150) จน “ตรงศพหะซันขัด ถัดถ้อย..ตายก่อนคือ ข้าน้อย แน่แล้วขอประทาน” (King Chulalongkorn, 2009: 150) เหตุการณ์นี้นับว่าเป็นการหักมุม เพราะตัวละครล้มความกลัว แต่โลกจนความแตก อันเป็นพฤติกรรมที่น่าหัวเราะเยาะ

น่าสนใจว่า โทษของสองสามีภรรยาที่หลอกลวงพระเจ้าแผ่นดินนับว่าร้ายแรง แต่เหตุการณ์กลับกลายเป็นว่า “ราชาสนุกแก่ สรวลสันต์ นักแฮ” (King Chulalongkorn, 2009: 151) คือ พลิกจากความกลัวไปสู่ความขบขัน เสียงสรวลของพระเจ้ากาหลิบจึงเป็นการคลี่คลายความตึงเครียด ปลดปล่อยความกดดันที่มีช่วงท้ายเรื่องได้อย่างดี การจบเรื่องเช่นนี้นอกจากสามารถแสดงถึงความเมตตาของพระเจ้ากาหลิบแล้ว ในอีกนัยหนึ่ง ความขบขันอาจเป็นช่องทางที่ประกาศชัยของผู้มีอำนาจตัวจริง คือ พระเจ้ากาหลิบที่ทรงพระสรวลด้วยความเหนือกว่า ทั้งในแง่สถานะและผู้ชนะในกลอุบายที่อีกฝ่ายวางไว้ ตอนจบของเรื่องจึงมิได้ลงท้ายด้วยการลงโทษหรือเรื่องร้ายแรง เพราะเสียงหัวเราะได้ทำหน้าที่ทดแทนการลงโทษทางอาญา ผ่านการลงทัณฑ์จากความเบาปัญญาของตัวละคร

ทั้งนี้ ความขบขันคงมิได้หยุดเพียงความหรรษา แต่เป็นเครื่องมือนำไปสู่ปัญญา เพราะความขบขันเป็นกลวิธีหนึ่งอันทำให้ตัวละครอาบุญหะซันเปรียบเหมือน “ตัวตลก” ที่น่าหัวเราะเยาะ ด้วยความหลงผิด ความไม่รู้ และความเบาปัญญา แต่ความขบขันทำให้ข้อบกพร่องนั้นเบาลงด้วยเสียงหัวเราะ ขณะเดียวกันก็กระตุ้นเตือนผู้อ่านและหลีกเลี่ยงการที่ต้องตกเป็นตัวตลกเช่นเดียวกับอาบุญหะซัน ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นการตอกย้ำแนวคิดเรื่องมายาของชีวิตและการตื่นรู้จากความหลงได้อย่างชัดเจน

ทั้งหมดที่กล่าวมา สรุปความสำคัญของพื้นที่และเวลาได้ว่า ลิลิตนิทราชาคริต อาศัยพื้นที่ซึ่งมีลักษณะแตกต่าง และเวลาที่เปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันเข้ามาเป็นส่วนสำคัญในการสร้างปมขัดแย้ง ควบคู่กับการนำพื้นที่และเวลามาปรากฏซ้ำได้ส่งเสริมให้กลอุบายดังกล่าวมีความเข้มข้น และโน้มนำไปสู่การเฉลยปมที่วางไว้ ลักษณะของพื้นที่และเวลาดังกล่าวยังมีส่วนเน้นย้ำแนวคิดเกี่ยวกับการตื่นรู้จากความหลงใหล โดยเฉพาะการปรากฏซ้ำเป็นวัฏจักรที่เชื่อมโยงไปสู่การตื่นรู้ของชีวิต ไม่เพียงเท่านั้น อัตลักษณ์ของอาบุญหะซันกับพระเจ้ากาหลิบที่สร้างขึ้นใหม่ และถูกทำลายเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงพื้นที่และเวลา และพื้นที่กับเวลาได้ทำให้ความสัมพันธ์ชุดต่าง ๆ เกิดขึ้นและเป็นไปได้ ทั้งความเป็นเพื่อน และในฐานะผู้วางอุบายและผู้หลงกล ที่น่าสนใจ พื้นที่และเวลาดังกล่าวนอกจากทำทนายกรอบทางสังคมเรื่องชนชั้นแล้ว ด้านหนึ่งได้เน้นย้ำว่ากษัตริย์คือผู้ถือครองอำนาจที่แท้จริง แต่อีกด้านหนึ่ง ก็เป็นอำนาจที่แสดงความใกล้ชิดกับสามัญชนชนชั้นกัน ประการสุดท้าย ลักษณะ “ผิดที่ผิดเวลา” เป็นเครื่องมือหนึ่งในการสร้างความขบขัน อันทำให้เห็นพฤติกรรมที่น่าขันและน่าหัวเราะเยาะ เพื่อเสนอให้หลีกเลี่ยงพฤติกรรมเช่นนั้น จากที่กล่าวมาย่อมแสดงให้เห็นว่า พื้นที่และเวลาเป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการดำเนินเรื่องและการนำเสนอแนวคิดของ ลิลิตนิทราชาคริต อย่างยิ่ง

อภิปรายผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาลักษณะและการวิเคราะห์ความสำคัญของพื้นที่และเวลาใน *ลิลิตนิทราชาคริต* สามารถอภิปรายผลการวิจัยในด้านแนวคิดและทฤษฎี ด้านการต่อเติมการศึกษาเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนี้ รวมถึงแสดงภาพของพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น ดังนี้

1. ด้านการประยุกต์ใช้แนวคิดและทฤษฎีเรื่องพื้นที่และเวลาในวรรณคดีไทย

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า เมื่อพิจารณาพื้นที่และเวลาในเชิงนามธรรมสามารถเผยให้เห็นปฏิสัมพันธ์ของตัวละครที่อยู่ในพื้นที่และเวลาหนึ่ง ๆ ได้ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น และหากเปรียบเทียบกับงานศึกษาวิจัยที่ใช้แนวคิดพื้นที่และเวลาในวรรณคดีไทยที่ผ่านมา ทำให้เห็นข้อสังเกตว่า ประเด็นเรื่องพื้นที่ในบทความนี้เน้นหนักไปที่ปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่มากกว่าการพิจารณาภาพแทนของแต่ละพื้นที่ โดยพื้นที่ใน *ลิลิตนิทราชาคริต* อาจมิได้สัมพันธ์กับประเด็นเรื่องเพศสถานะ ซึ่งงานวิจัยส่วนใหญ่มักมุ่งศึกษา แต่เชื่อมโยงกับประเด็นเรื่องชนชั้น และนำสังเกตอีกเช่นกันว่า ชนชั้นในเรื่องนี้มีได้เคร่งครัดมากนัก เพราะการสลับเปลี่ยนของพื้นที่มีส่วนช่วยให้คนสองชนชั้นสามารถมาพบกันและเป็นเพื่อนกันได้ อีกทั้งด้วยความซับซ้อนทำให้ความเคร่งครัดของชนชั้นถูกลดทอนลงด้วยส่วนด้านเวลา เวลาในเรื่องนี้นับเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนในการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และเวลา เพราะเวลาเป็นเงื่อนไขสำคัญในการประกอบสร้างพื้นที่ขึ้น นอกจากนี้หากมองเวลาในเชิงสังคมย่อมทำให้เห็นด้วยว่าสำนึกของเวลาในเรื่องนี้เป็นแบบวัฏจักร และมีส่วนเน้นย้ำแนวคิดทางพุทธศาสนา กล่าวได้ว่า แนวคิดทั้งพื้นที่และเวลาสามารถเป็น “แว่น” หนึ่งในການอ่าน โดยการกลับไปอ่านพื้นที่และเวลาในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ใหม่ ด้วยการมององค์ประกอบทั้งสองนี้อย่างมีพลวัต (dynamic) มิใช่เพียงองค์ประกอบที่หยุดนิ่ง (static) ย่อมทำให้การวิเคราะห์และตีความวรรณคดีไทยมีความลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น ซึ่งสามารถเป็นแนวทางในการมองวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ตัวอย่างเช่นการวิเคราะห์ภาพแทนของพื้นที่ การวิเคราะห์สำนึกของเวลาในวรรณคดีแต่ละเรื่องหรือแต่ละประเภท ตลอดจนการพิจารณาปฏิสัมพันธ์ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในพื้นที่และเวลาในเรื่องอื่น ๆ เป็นต้น

2. ด้านการต่อเติมองค์ความรู้เกี่ยวกับ *ลิลิตนิทราชาคริต* และบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้านการต่อเติมองค์ความรู้เกี่ยวกับ *ลิลิตนิทราชาคริต* ผลการศึกษาดังกล่าวเน้นย้ำถึงคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้อย่างเด่นชัด เพราะแม้บทพระราชนิพนธ์นี้ได้ผ่านกาลเวลาอย่างยาวนาน แต่ยังมีแง่มุมให้ศึกษาได้อีก และเมื่อเปรียบเทียบผลการวิจัยกับงานศึกษาก่อนหน้าก็ช่วยเติมเต็มช่องว่างในการศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ในประเด็นความดีเด่นของกลวิธีที่ยังไม่ได้กล่าวถึงมากนัก โดยเฉพาะความสำคัญของพื้นที่และเวลาในการเล่าเรื่องและการนำเสนอแนวคิด ตลอดจนอธิบายมูลเหตุและกลวิธีการสร้างความซับซ้อนให้ปรากฏชัด ที่สำคัญประเด็นเรื่องพื้นที่และเวลานี้อาจสามารถจุดประเด็นให้หันกลับมามององค์ประกอบอื่น ๆ ที่ยังมีได้รับการกล่าวถึงในวรรณคดีเรื่องนี้เช่นกัน โดยมีข้อเสนอแนะว่า *ลิลิตนิทราชาคริต* สามารถอ่านผ่านกรอบแนวคิดทางวัฒนธรรมศึกษาแง่มุมอื่น เช่น เพศสภาพ อัตลักษณ์ ภาพแทน ฯลฯ ซึ่งอาจจะช่วยเผยให้เห็นความสัมพันธ์ขององค์ประกอบในเรื่องและเข้าใจเกี่ยวกับบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เพิ่มขึ้นอีก

ส่วนด้านการต่อเติมองค์ความรู้เกี่ยวกับบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องอื่น ๆ ก็พบว่า *ลิลิตนิทราชาคริต* เป็นบทพระราชนิพนธ์ที่หลอมรวมลักษณะเด่นของบทพระราชนิพนธ์

ของพระองค์ไว้หลายด้าน โดยเฉพาะการสร้างอารมณฺ์ขึ้นและการล้อเลียน ซึ่งพบได้ในบทพระราชนิพนธ์
อีกหลายเรื่อง เช่น *วงศ์เทวราช กลอนไดอารีชิมชาบ บทระบำตลก* ฯลฯ โดยงานศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับงาน
ล้อเลียนของพระองค์ สอดคล้องกันว่า บทพระราชนิพนธ์ที่สร้างอารมณฺ์ขึ้นผ่านการล้อเลียนนั้นมิได้มีแต่ความขบขัน
เป็น “ประตูที่เปิดไปสู่โลกแห่งสัจจะ” (Amratisha, 2003) ไม่ว่าจะเป็นการยึดติดกับความเชื่อเดิมโดยไม่
เปลี่ยนแปลงยอมไม่ได้ก่อผลดี ดังในเรื่อง *บทระบำตลก* ที่เล่นล้อกับความเชื่อเดิมกับวิทยาศาสตร์ เพื่อชี้ให้เห็น
การเปลี่ยนผ่านของโลก (Ruengruglikit, 2009) หรือใน *วงศ์เทวราช* พระองค์ได้เล่นล้อกับความเชื่อและ
วิทยาศาสตร์ วิถีจารีตและวิถีสมัยใหม่ เพื่อใช้อารมณฺ์ขึ้นในการเสนอแนวทางในการอยู่ในโลกยุคพหุวัฒนธรรม
(Polmuk, 2011) และเมื่อมองกลับมายัง *ลิลิตนิทราชาคริต* ความขบขันในเรื่องนี้ได้นำไปสู่การเน้นย้ำความสำคัญ
ของปัญญา ยิ่งเมื่อพิจารณาวัตถุประสงค์ในการพระราชนิพนธ์ในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ ซึ่งนับเป็นช่วงเวลา
แห่งการเปลี่ยนผ่านด้วยแล้ว ยิ่งแสดงชัดถึงการให้ความสำคัญต่อการมีสติไตร่ตรองและความไม่ประมาทในชีวิต
ความขบขันจึงโยงไปสู่คำสอนเรื่องการใช้ชีวิตในโลกที่เปลี่ยนแปลง ลักษณะนี้ก็นับว่าสอดคล้องกับพระราชนิพนธ์
อีกกลุ่มที่มีอยู่จำนวนมาก ดังเช่น *โคลงสุภาพิตและพระบรมราโชวาท* ฯลฯ อนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และ
เวลากับการสร้างอารมณฺ์ขึ้นที่พบใน *ลิลิตนิทราชาคริต* อาจนับว่าช่วยขยายมุมมองต่อการศึกษารามณฺ์ขึ้นและ
การล้อเลียนในวรรณคดีให้กว้างขึ้น เพราะเมื่อกล่าวถึงความขบขันมักมุ่งเน้นพฤติกรรมของตัวละคร
บุคลิกลักษณะ สถานภาพ ฯลฯ พื้นที่และเวลาอาจมิได้เป็นเป้าหมายหลักในการพิจารณา เหตุนี้ จึงมีข้อเสนอแนะว่า
อาจนำแนวคิดนี้ไปศึกษาพื้นที่และเวลาในเรื่องขบขันในวรรณคดีที่น่าจะมีลักษณะ “ผิดที่ผิดเวลา” ดังเรื่องนี้

อีกประเด็นหนึ่ง หากมองวรรณคดีเรื่องนี้เข้ากับบริบททางสังคม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจใน *ลิลิตนิทราชาคริต*
นับเป็นภาพจำลองความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์และราษฎรในสภาพทางการเมือง และสังคมที่ทำให้ชนชั้นนาสยาม
การต้องสร้างความศิวิไลซ์ (civilize) ผ่านการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ (modern state) แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
ที่รวมอำนาจเข้าสู่พระมหากษัตริย์เพื่อตอบโต้การเข้ามาของลัทธิอาณานิคม ลักษณะที่น่าสนใจประการหนึ่ง คือ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับพระองค์ให้เป็นกษัตริย์ที่ทันสมัยตามแบบตะวันตก และเปิดให้
สาธารณชนเข้าถึงพระองค์ได้มากยิ่งขึ้น (Baker, & Phongpaichit, 2014: 118-119) *ลิลิตนิทราชาคริต* นับเป็น
วรรณคดีที่ตอกย้ำพระบรมราโชบายเรื่องนี้อย่างเด่นชัด เพราะลักษณะของพื้นที่และเวลาในเรื่องนี้ได้เน้นย้ำ
ให้เห็นว่าอำนาจที่แท้จริงอยู่ที่พระมหากษัตริย์ อันตอบรับกับรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ในขณะเดียวกัน
ได้ทำทนายกรอบเรื่องชนชั้นว่า พระมหากษัตริย์กับประชาชนก็สามารถใกล้ชิดกันได้ด้วยเช่นกัน กล่าวได้ว่า
วรรณคดีเรื่องนี้เป็นสื่อกลางหนึ่งในการสื่อสารพระบรมราโชบายของพระองค์สู่สาธารณชนเพื่อตอบสนองกับ
กระบวนการสร้างชาติและการต่อสู้กับลัทธิอาณานิคม จากประเด็นนี้ นำไปสู่ข้อเสนอแนะว่า *ลิลิตนิทราชาคริต*
ยังสามารถนำมามุมมองหลังอาณานิคม (postcolonialism) เข้ามาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นกระบวนการต่อสู้และ
ต่อรองอำนาจในยุคสมัยอาณานิคมให้ชัดเจนเพิ่มขึ้นได้อีก

ท้ายที่สุด ในยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์และการ
มองโลกแบบความจริงเชิงประจักษ์อันเป็นผลพวงของลัทธิอาณานิคม ส่งผลให้เรื่องเล่าแนวเหนือจริง
หรืออิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ลดบทบาทลง ขณะที่เนื้อหาสมจริงเข้ามาแทนที่ *ลิลิตนิทราชาคริต* ได้สะท้อนแง่มุมนี้
อย่างเด่นชัด ผ่านกลวิธีการประพันธ์ที่ปรากฏในผลการวิจัยทั้งหมด ดังที่ปมขัดแย้งในเรื่องดำเนินไปบนพื้นฐาน
ของเหตุและผล พฤติกรรมของตัวละครมีความสมจริงและมีความเป็นมนุษย์ปุถุชนสูง องค์ประกอบในเรื่อง
มีส่วนขับเคลื่อนแนวคิดและมีเอกภาพสอดคล้องกับลักษณะวรรณกรรมสมัยใหม่จากตะวันตก บทพระราชนิพนธ์

เรื่องนี้จึงยังแสดงพระปรีชาสามารถของพระองค์ในฐานะกวี เพราะแม้ว่าพระองค์ทรงนำนิทานของต่างชาติต่างวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม หากกลับสร้างสรรค์เรื่องราวให้มีความสมจริงและซับซ้อนอันสอดคล้องกับยุคสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลง

References

- Amorntrakul, Chonlatep. (2015). Reading “the Politics of Lies” in King Rama V’s Lilit Nitra Chakrit (อ่าน “การเมืองเรื่องโกหก” ใน ลิลิตนิทราชาคริต พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว). **Journal of Thai Language and Literature**, 32(1): 100-126.
- Amratisha, Klairung. (2003). Humour in King Chulalongkorn’s Parody Works (อารมณ์ขันในพระราชนิพนธ์ประเภทล้อเลียน). In **Piyarachakavin (ปิยราชกวินทร์)**, (pp. 131-147). Bangkok: Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- Baker, C., & Phongpaichit, Pasuk. (2014). **A History of Thailand (ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย)**. Bangkok: Matichon.
- Barker, C., & Emma. J. (2016). **Cultural Studies: Theory and Practice** (5th ed.). London: Sage.
- Boonhok, Saranpat. (2019). The Overlapping Ideas of ‘Home’ and ‘Nation’: Characteristics and Importance of Home Space in Huajai-Nakrob (The Heart of Warrior) (เมื่อบ้านทับซ้อนกับบ้านเมือง: ลักษณะและความสำคัญของพื้นที่บ้านในบทละครพูดเรื่อง หัวใจนักรบ). In **Proceedings of 40th Anniversary of Liberal Arts, Sukhothai Thammathirat Open University (Quality, Equality and Diversity in the Liberal Arts)**, (pp.172-181). Nonthaburi: School of Liberal Arts, Sukhothai Thammathirat Open University.
- Burakasikorn, Wattana. (1970). **Lilit Nithra Chakhrit, King Rama V’s Work, and The English Versions of The Story of Abou Hassan, in The Arabian Nights Entertainments: A Comparative Study (ลิลิตนิทราชาคริต พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 เปรียบเทียบกับ เรื่องอาบูหะซันในนิยายอาหรับราตรี ฉบับภาษาอังกฤษ)**. Master’s dissertation, Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand.
- Charoensin-o-larn, Chairat. (2017). **Development Discourse: Power, Knowledge, Truth, Identity, and Otherness (วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น)** (6th ed.). Bangkok: Vibhasa.
- Chongstitvatana, Suchitra. (2003). A Study of King Chulalongkorn’s Works as A Didactic Literature (การศึกษาพระราชนิพนธ์ในฐานะวรรณคดีคำสอน). In **Piyarachakavin (ปิยราชกวินทร์)**, (pp. 23-40). Bangkok: Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- Chotiudompant, Suradech. (2016). **Reading City and Story of Bangkok People: Literature, Relationship and Representation of Space (อ่านเมือง เรื่องคนกรุง : วรรณกรรม วิถีความสัมพันธ์ และภาพแทนของพื้นที่)**. Bangkok: Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- _____. (2019). The Spatial Turn: Methodologies of Spatial Study in Literature (The Spatial Turn: วิถีวิทยาการศึกษาพื้นที่ในวรรณกรรม). In Suradet Chote-Udomphan (Ed.), **New Turn: Contemporary Methodologies to Study Literature (ทวนวิถี: วิธีวิทยาร่วมสมัยในการศึกษาวรรณกรรม)**, (pp. 120-181). Bangkok: Siam.

- Chunlawong, Saowanit. (2018). **Literary Studies: From Surface to Structure and Ideology** (วรรณคดีศึกษา : จากพื้นผิว ถึงโครงสร้าง สู่อุดมการณ์). Nonthaburi: Parbpim.
- Kaewthep, Kanjana. (2014). **Science of Media and Cultural Studies** (ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา) (3rd ed.). Bangkok: Parbpim.
- Keeranan, Arada. (2003). King Chulalongkorn's Remarkable Talents in Performance Literature (พระอัจฉริยภาพทางด้านวรรณคดีการแสดงในพระราชนิพนธ์). In **Piyarachakavin** (ปิยราชกวิณทร์), (pp. 97-113). Bangkok: Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- Khemakhunasai, Pornpan. (2006-2007). Space and Power: Representation from Dek Choa Lay and Klang Thaley Luk. (พื้นที่กับอำนาจ : ภาพแทนความจริงจากวรรณกรรม เด็กชายชาวเล และ “กลางทะเลลึก”). **Parichart Journal**, 19(2): 88-102.
- King Chulalongkorn. (2009). **Lilit Nithra Chakit** (ลิลิตนิทราชาคริต). Bangkok: Bannakij.
- Kittimahachareon, Saharot. (2017). **Contemporary Literature** (วรรณกรรมปัจจุบัน). Bangkok: Ramkhamhang University Press.
- Nimmanhemmin, Prakong. (2008). **Folktale Studies** (นิทานพื้นบ้านศึกษา) (3rd ed.). Bangkok: Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- Padamalangula, Namphueng. (2017). Dream and Imagination in Ramphanphilap: Sunthon Phu and A Construction of “Narrative” in Nirat (ความฝันและจินตนาการในรำพันพิลาป: สุนทรภู่กับการประกอบสร้าง “เรื่องเล่า” ในวรรณคดีนิราศ). **Silpakorn University Journal**, 37(3): 203-227.
- Panyagaew, Wasan. (2017). **Introduction to Cultural Studies** (วัฒนธรรมศึกษาเบื้องต้น). Chiang Mai: Faculty of Social Science, Chiang Mai University.
- Phakdeephassook, Siriporn. (2018). **Relationship between Language and Identity and Approachs to Study Thai Language** (ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์และแนวทางการนำมาศึกษาภาษาไทย). Bangkok: Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- Polmuk, Chairat. (2011). Wong Devaraj: A Comedy at the Dawn of Multicultural Period (วงศ์เทวราช : สุขนาฏกรรม ณ รุ่งอรุณแห่งยุคพหุวัฒนธรรม). In Natthanai Prasannam (Ed.), **Humanities in New Decade: Dynamics of Knowledge and Multiculturalism** (มนุษยศาสตร์ในทศวรรษใหม่ : พลวัตแห่งองค์ความรู้กับพหุลักษณะทางวัฒนธรรม), (pp. 225-240). Bangkok: Faculty of Humanities, Kasetsart University.
- Prasarnnam, Nattanai & Rungtheere, Theera. (2014). **Crossing the Crossing Bridge : A Compilation of Abstracts and Bibliography of Research on Contemporary Thai Literature** (เพื่อก้าวข้ามสะพานที่พาดข้าม : การศึกษารวบรวมบทความย่อและบรรณานุกรมงานวิจัยด้านวรรณกรรมไทยร่วมสมัย). Bangkok: Kasetsart University and Ministry of Culture.

- Pupaka, Anchalee. (2010). **The Works of King Chulalongkorn and King Vajiravudh : Literature and Nation-Building** (พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : วรรณคดีกับการสร้างชาติ). Doctoral dissertation, Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand.
- Ruengruglikit, Cholada. (2009). Phra Ratchaniphon Bot Rabam Talok of King Rama V: The Parody of Conventional Thai Group Dance Performance and of Thai Beliefs (พระราชนิพนธ์บทระบำตลกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : บทระบำที่ทรงเล่นล้อกับขนบการแสดงระบำและความเชื่อของคนไทย). **Journal of Royal Society**, 34(2): 402-427.
- _____. (2015). **Wannawichai: A Research Monograph of Selective Ayutthaya and Rattanakosin Literatures**. (วรรณวิจัย : รวมบทความวิจัยวรรณคดีอยุธยาและรัตนโกสินทร์บางเรื่อง) (2nd ed.). Bangkok: Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- Sabaiwan, Wasawat. (2014). World View of Time in Nirat Literature (โลกทัศน์ทางเวลาในวรรณกรรมนิราศ). In **Teetat Pasa Wannakarm Wattanatam Karnsuesarn : Selective Papers from National Conference**. (ที่ทรรศน์ภาษา วรรณกรรม วัฒนธรรม การสื่อสารในโลกยุคเปลี่ยนผ่าน : บทความคัดสรรในการประชุมวิชาการระดับชาติ), (pp. 245-276). Bangkok: Mahidol University and The University of the Thai Chamber of Commerce.
- Sajjapun, Ruenruthai. (2016). **Influences of Foreign Literary Works on Thai Literature** (อิทธิพลวรรณกรรมต่างประเทศที่มีต่อวรรณกรรมไทย) (13th ed.). Bangkok: Ramkhamhang University Press.
- Sangkhapantanon, Thanya. (2013). **Ecocriticism in Thai literature** (วรรณคดีสีเขียว : กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย). Bangkok: Nakorn.
- Udomsilpa, Warunee. (2016). Space of Femeinis in Story of Jan Dara (พื้นที่แห่งอัตถิภาวะในเรื่องของจัน ดารา). In Suwanna Sta-anan, & Suradech Chotiudompant (Eds.), **A Decade of Thai Humanities Research Forum** (หนึ่งทศวรรษเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย : แว่นตา อารมณ์ สังคม ความจริง). Bangkok: Thailand Research Forum.
- Yanprateep, Taweesak. (1978). **King Chulalongkorn's Literary Works** (วรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ). Bangkok: Ramkhamhang University Press.